

Paideia a transcendentná orientácia

PhDr. Pavol Dancák

O výchove uvažujeme v dobe, v ktorej sa neraz radikálnym spôsobom spochybňuje to, čo je základom biblickej tradície aj metafyziky; spochybňuje sa transcendencia, ktorá plynutiu javov garantuje vnútornú kontinuitu, zdroj a cieľ. Je teda namieste, aby sme sa na predmet spochybňovania dôslednejšie prizerali.

Gréci otvárajú otázku výchovy so zreteľom na svet a ľudskú spoločnosť. Odkrývanie objektívnych noriem priviedlo Grékov k uvedomeniu si prirodzenosti. Celé generácie považujú Homéra za vychovávateľa Grékov, ktorý ľudské konanie vysvetľuje v závislosti od nadľudských činiteľov. Zohľadňuje celok skutočnosti a mýtickým spôsobom vysvetľuje miesto človeka vo svete – v kozme, ktorého poriadok bol narušený človekom – únos Heleny. Stáva sa zrejším, že výchovné úsilie – *paideia*¹ - sa nemôže obmedziť len na jeden a to ešte ranný úsek života. *Areté* má pôvod vo výchove rytierskej šľachty k hrdinstvu, ale Hesiodos zdôrazňuje tiché hrdinstvo pracujúceho človeka. *Areté* - to je schopnosť správneho konania, vzťahuje sa na duchovné vlastnosti ale aj na silu bojovníka, ktorá je potrebná k udržaniu domova, teda spoločnosti.² Sofisti ahistoricky nadväzujú na Homéra a zároveň relativizujú, ba priam odstraňujú transcendentné zameranie výchovy. Protagoras sa o bohoch vyjadrí, že ani nemôžeme vedieť, či jestvujú alebo nie. Sofisti sa zameriavajú len na človeka, učia politickú *areté* a ich zásluha spočíva vo vytvorení pojmu výchovy a kultúry. Humanistické myšlienky sofistov majú veľký vplyv na novoveký humanizmus.

Humanistický ideál však nebol prezentovaný len v sofistickej interpretácii. Ba vlastne táto sofistická podoba *paideie* z pohľadu najslávnejšej trojice mysliteľov, z pohľadu Sokrata, Platóna a Aristotela sa javí ako úpadková. Je zrejmé, že nielen sofisti sa zaslúžili o degradáciu výchovného úsilia na tieňové záležitosti. Priebeh degradácie W. Jaeger predstavuje v dielach veľkých majstrov atickej tragédie (Aischilos, Sofokles a Euripides).³ Náboženská tradícia národa sa postupne mení na pragmatickú myšlienku kultúry, ktorej sám človek udáva mieru.

Koncepcia výchovného vzoru je známa aspoň od čias Homéra. Obdiv k vzoru povzbudzuje k nasledovaniu. Vzor má normatívny charakter vo výchove jedinca tak, ako

¹ Termín *paidea* sa nenachádza u Homéra. Objavuje sa až v V. storočí pred Kristom. Spočiatku označoval výchovu detí, no neskôr sa vzťahuje k „životnej filozofii“. Môžeme ho preložiť ako výchova, vzdelávanie, civilizácia, kultúra, tradícia, literatúra, no pre správne pochopenie významu W. Jaeger odporúča zohľadňovať jednotu týchto všetkých aspektov. Porov. JAEGER, W.: *Paideia I.* Prel. M. Plezia, Warszawa 1964, s. 17-32.

² Porov. MacINTYRE, A.: *Dziedzictwo cnoty.* Prel. A. Chmielewski, Warszawa 1996, s. 229.

³ Porov. JAEGER, W.: *Humanizm i teologia.* Prel. M. Plezia, Warszawa 1957, s. 41 – 42.

zákon v spoločnosti, ktorý sa podľa Protagora podobá čiare slúžiacej ako pomôcka pri písaní.⁴ Úlohou zákona je prispôbovať neprispôsobivých členov spoločenstva. Nikto nesmie beztrestne porušovať fundamenty spravodlivosti; *Dike* je mocná bohyňa; pozemský zákon sa opiera o zákon božský.

Kallikles považuje výchovu za reťaz, ktorou je človek spútaný.⁵ *Nomos* a *fysis* sú tak postavené proti seba. Pred Grékmi sa otvárajú dve možnosti – štátny zákon, ako najvyššia norma ľudského správania je v harmónii s božským poriadkom, alebo štátny zákon odporuje zásadám, ktoré sú ustanovené božstvom. Pri zvažovaní týchto možností sofisti prehliadli skutočnosť, ktorú zdôrazňuje R. Palouš, totiž, že *polis* je božskej povahy.⁶

Naturalizmus relativizujúci autoritu noriem je možné postrehnúť aj u Antifóna, podľa ktorého spravodlivosť neprekračuje zákony štátu, v ktorom žijeme. Rozlišuje zákon vytvorený na základe prirodzenosti a umelý zákon. Ľudské zákony sú relatívne.⁷ V úsilí sofistov nie je badateľný zámer, ktorý by viedol k istote v najdôležitejších otázkach náboženstva, morálky a výchovy, nakoľko im chýba metafyzické zdôvodnenie. Chýba im to najdôležitejšie, totiž vnútorná istota cieľa výchovy. Až Sokrates a Platón dávajú výchovnému ideálu fundamentálnu podporu a to tak, že sa dokážu vrátiť k myšlienkam, ktoré tomuto ideálu predchádzali.

Sokrates tuší transcendentné volanie človeka na cestu existencie. Výchovu zameriava na lásku k pravde, pričom sa odvoláva na božskú inšpiráciu. Pristupuje k problému výchovy podobne ako sofisti, ale pritom reflektuje celok. Bez odpovede na otázku, čo je cieľom života, nie je možná výchova.⁸ U Sokrata sa v živote jednotlivca i spoločnosti dostáva do popredia morálny problém, ktorý bol sofistami zatláčaný do pozadia. Jeho výchovná činnosť je zameraná na spoločenský život – na politiku, ale sám neprijíma politickú funkciu. Sokrates učí starať sa o seba, o svoju dušu. Dialóg je metódou k správne konaniu, ktorého základom je poznanie. Účastníci rozhovoru sú postavení pred úlohu hľadať *logos*. Nepolapiteľnosť *loga* vedie človeka k uskromneniu, k zohľadneniu superiority božského *Loga*, pričom je to človek, ktorý tvorí vlastné „ja“. Tu sa ako veľmi dôležité ukazuje vládnutie nad sebou, čo poukazuje na slobodu človeka. Sebaovládanie prináša oslobodenie spod zvieracej časti prirodzenosti človeka a je základom čnosti. Zdôrazňuje silu jednoty *areté* v rôznych mravných situáciách.

⁴ „Keď vyjdú zo školy, tak ich zasa mesto núti učiť sa zákony a podľa nich žiť ako podľa vzoru, aby nekonali len podľa toho, čo sami uznávajú za dobré. Podobne ako učiteľia písma predpisujú chlapcom, ktorí ešte nevedia písať, griflíkom čiary a až potom im dávajú tabuľky a takto ich nútia písať na predznačených čiarach, aj mesto predpisuje zákony, vynálezy dobrých starých zákonodarcov, a núti občanov podľa nich vládnuť a dať sa ovládať.“ PLATÓN.: *Protagoras*, 326 c-d.

⁵ Porov. PLATÓN.: *Gorgias*. Prel. F. Novotný, Praha 1992, 483e – 484b.

⁶ Porov. PALOÚŠ, R.: *Čas výchovy*. Praha 1991, s. 53.

⁷ Porov. POPPER, K.: *Otevřená společnost a její nepřítel*. Oikoymenh, Praha 1994, s. 70.

⁸ Porov. JAEGER, W.: *Paideia II*. Prel. M. Plezia, Warszawa 1964, s. 96.

Na základe uvedeného je zrejmé, že Sokratom chápaná autonómia neodmieta vyšší zákon, ale skôr ho predpokladá. Zdôrazňuje spoluprácu členov *polis* na príklade spolupráce telesných orgánov. Výchova sa musí opierať o absolútne etické normy, ktorých zdôvodnenie sa odvodzuje od boha, ktorý je odlišný od bohov, v ktorých verili Sokratovi spoluobčania.⁹ Sokratove výchovné pôsobenie ako starosť o dušu, v ktorej sa ozýva boží hlas, prebieha zároveň s vyjasňovaním a očisťovaním pojmu boha.

Vo všeobecne uznávanom *arche* európskej výchovy je Platónov koncept, ktorý je explicitne predvedený v Štáte, kde Platón opisuje ľudskú situáciu podobenstvom jaskyne. Radim Palouš tento koncept vysvetľuje poukázaním na ďalšiu metaforu.¹⁰ Výchova je akoby vyučovaním plávania tých ľudských živočíchov, ktorí sú ako ryby potopené v oceáne a zo svojich síl ho nemôžu opustiť. *Paideia* predstavuje orientáciu na to, čo je „nad-ľudské“. Je to vystupovanie zo situácie, v ktorej ostávame. V Platónovom výchovnom úsilí je dôležitý vzťah k Pravde. V dialógu *Faidros* tvrdí, že bez kontemplácie sa duša nestane človekom. V diele *Štát* prichádza k presvedčeniu, že človek si vyberá svoj osud. Cnosť človeka sa vzťahuje k jeho slobodnej voľbe. Kto si ju cení a rozhodne sa pre ňu, ten ju dosiahne. Platón za pomoci *loga a mýtu* privádza človeka k Pravde, bez ktorej sa výchova nedá ani predstaviť.

Aj Aristoteles sa stará o dušu, ale táto starosť o utváranie ľudského života je posunutá od agatológie k ontológii. Aristotelova výchova podobne ako výchovné snaženia jeho slávnych predchodcov sa vzťahuje k pravde, ktorá je svojou podstatou mocnejšia ako jej opak. Sokrates a Aristoteles majú odlišný prístup k rečníctvu, ale obidvaja zastávajú názor, že skutočný rečník podriadi reč pravde. Sokrates odmieta lichotenia, aj keď ho to stojí život. Človek sa má starať nielen o to, aby sa zdal dobrý, ale aby bol skutočne dobrý vo verejnom i súkromnom živote. Aristoteles neprijíma obyčajnú realitu ako ľudia utopení v každodenných starostiach. Jeho transcendencia však má inú povahu, je rozpoznaním lokalizácie obyčajných daností v celku. Viera v olympských bohov nielenže nevedela vysvetliť prírodné javy, ale nepostačovala už ani mysliacemu mravnému cíteniu.¹¹ Sokrates, Platón a Aristoteles prezentujú presvedčenie, že boh je najvyšší princíp spoločenského a prírodného poriadku, ku ktorému sa približujú racionálnou reflexiou celku.

Boh v gréckom myslení je problematický. Jeho charakteristikou je to, že je živým a nesmrteľným jedincom, ktorý má bližšie k človeku ako k svetu.¹² U Platóna by azda idea Dobra zodpovedala našej predstave o Bohu, ale Dobro je skôr inteligibilná príčina, teda skôr

⁹ „Sokrates je vinný tým, že kazí mládež a neverí v bohov, v ktorých verí obec, ale v iné nové božstvá.“ PLATÓN.: *Obrana Sokratova*, 24b; porov. XENOFÓN: *Spomienky na Sokrata*, Bratislava 1970, prel. E. Šimovičová, I.1, s. 9.

¹⁰ Porov. PALOUŠ, R.: *K filozofii výchovy*, s. 46.

¹¹ Porov. SCHWEITZER, A.: *Kultúra a etika*. Prel. J. Letz, Bratislava 1986, s. 135.

¹² Porov. GILSON, E.: *Bůh a filosofie*. Prel. Miloš Calda, Praha 1994, s. 16 – 17.

vec ako osoba. Bohovia sú podriadení Moire. Ľudská duša je bohom a výchovné pôsobenie spočíva vlastne v náboženskom rozpomínaní duše na svoju vlastnú božskosť. Aristoteles spája prvý filozofický princíp s pojmom boha, ale Aristotelov boh nestvoril svet, len ho uviedol do pohybu.¹³ Duša u Aristotela nie je bohom, ale formou, ale vlastní niečo božské – intelekt.¹⁴ Podľa neho je boh v nebi a ľudia sa majú starať o svet a podľa toho koncipuje etické rady pre svojho syna. Platón tvrdí, že boh je mierou všetkých vecí.¹⁵ Paideia sa opiera o boha ako o najvyššiu normu a cnosť spočíva v pripodobnení sa Bohu.¹⁶ Uprostred krízy gréckeho ideálu kultúry sa rodí teológia, ktorá plní úlohy formulované humanizmom. Avšak ani racionálne odvolanie sa na nadľudský zdroj ešte nutne nezabezpečuje správne konanie človeka. Platónovo úsilie o dokonalé usporiadanie života skrýva v sebe nebezpečenstvo totality. Jeho totalitarizmus je však aj podľa takého kritika ako je K. Popper úprimný, lebo nebol motivovaný vykorisťovaním, ale stabilitou celku.¹⁷

Platónska *paideia*, ktorá predchádza nášmu svetu slobody a zodpovednosti, naznačuje, že skutočný humanizmus reflektuje celok a hranicu a že sloboda nie je absolútna voľnosť a božstvo, ale je cestou za niečím božským.

Filozofia ako láska k múdrosti tvorí prípravu pre kresťanstvo. Človek v židokresťanskej tradícii je stvorený Bohom a povolaný k rozvíjaniu svojich talentov. Adam a Eva aj po hriechu nie sú zavrnutí, ale poslaní na strastiplnú cestu, ktorá predsa vedie do Božieho kráľovstva. Boh ľudí vedie, vychováva a volá k pravému zmyslu životnej existencie. Výchova je svätou záležitosťou. Cirkev ako nový druh ľudskej spoločnosti sa dostáva ku Grékom práve v momente, keď myšlienka *polis* sa dostala do krízy. Výchova sa neuskutočňuje osvojením poznatkov, ale nasledovaním, sebavzdaním a sebvyaním.

Grécke chápanie človeka v dialektike tela a duše sa líši od biblického celostného chápania človeka ako osoby v jej intímnosti a integrite. Človek je stvorený na Boží obraz. Autentickým vzorom pre človeka je Ježiš Kristus. Duch – *pneuma* - *ruach* uvádza novú dialektiku vonkajšieho a vnútorného života. Srdce je miestom, kde sa stretáva človek s Bohom. Telo nie je

¹³ „Nehybné je teda nevyhnutne čosi jestvujúce. Pokiaľ nevyhnutne jestvuje, je tiež dobré, a v tomto zmysle je aj počiatkom. O nevyhnutnosti hovoríme v niekoľkých významoch; po prvé, v zmysle vonkajšieho donútenia, keď niečo smeruje proti popudu, po druhé v zmysle podmienky, bez ktorej nemôže jestvovať dobro, po tretie, v zmysle absolútnej nevyhnutnosti bez možnosti opaku. Teda od takéhoto počiatku závisí nebo a príroda. ... V ňom je život, lebo skutočná činnosť rozumu je život a on je skutočnou činnosťou; jeho činnosť je teda sama o sebe najlepším a večným životom. Preto hovoríme, že boh je najlepšia večná bytosť takže v ňom je život a nepretržité večné trvanie. Lebo práve to je boh.“ ARISTOTELES: *Metafyzika*. Prel. J.Špaňár. In: Od Aristotela po Plotina, Bratislava 1972, XII.7.

¹⁴ Porov. ARISTOTELES: *Atika Nikomachova*. Prel. A. Kříž, Praha 1996, X.7.1177b 30.

¹⁵ Porov. PLATÓN: *Zákony*, IV, 716c.

¹⁶ „U spravodlivého človeka musíme teda predpokladať, že kedykoľvek sa ocitne v chudobe, v chorobách alebo v niečom inom, čo pokladá za zlo, zmení sa mu to na dobré, či už za života, alebo po smrti. Bohovia totiž nikdy neopustia toho, kto sa s dobrou vôľou usiluje stať sa spravodlivým a konaním cnosti podobným bohu, pokiaľ je to človeku možné.“ PLATÓN: *Thaitethos*, 176b

¹⁷ Porov. POPPER, K.: *Otvorená spoločnosť a její nepřítelé I.*, s. 102.

väzenie, ale má vysokú dôstojnosť a bude vzkriesené. Telesnosť stvoril Boh slobodným rozhodnutím a Boží Syn prijal telo. Správanie ľudí v priebehu dejín sa zadeľuje do dvoch kategórií – do kategórie hriešnika a kategórie nového človeka. Hovoriť o človekovi sa dá len vo vzťahu k Bohu. Biblický antropomorfizmus má výchovné poslanie. Človek je spojený s Bohom ako so Stvoriteľom, závisí od neho. Človek má zákon poslušnosti vo svojom srdci, teda vo svedomí. Táto poslušnosť je možná len v slobode, čo znamená, že človek je autonómnym tvorom.¹⁸

Človek je spoločenská bytosť zo svojej prirodzenosti. Odlišnosť pohlaví je vzorom pre život v spoločnosti založenej na láske. Boh uzatvára zmluvu s ľudom a prirovnáva ju k zásnubám. Vzťah medzi Bohom a človekom je analogický k vzťahu medzi otcom a synom. Boh ustanovuje človeka za pána prírody, ale tento boží zámer sa naplno realizuje v Kristovi. Ľudská práca je naplnením Božej vôle. Kristus je exemplárny človek. Človek je zameraný na druhého – aj na Druhého - a tým je viac sebou, čím viac je pri úplne inom, pri Bohu. Boží obraz v človeku je znetvorený dedičným hriechom a Boh chce toto znetvorenie vyliečiť na dlhej ceste výchovy, pričom reflektuje jeho slobodu. Človek je človekom tým, že prekračuje seba samého. Ústrednou myšlienkou kresťanskej výchovy je zbožštenie človeka, čo vlastne znamená bližšie neurčený „podiel“ v prirodzenosti Boha.¹⁹ Zbožštenie neznamená zničenie človeka, ale jeho naplnenie a človek sa neidentifikuje s Bohom, ale sa k nemu približuje. Existencia Ježiša Krista sa dotýka celého ľudstva. Kresťanská výchova nedospieva k svojmu univerzalizmu abstrakciou, ale koncentráciou podľa „*plánu sústrediť v Kristovi všetko.*“ (Ef 1, 40) Ideál, ktorý stanovilo stvorenie, sa už nedá dosiahnuť, ba nemožno k nemu ani priamo smerovať. Odteraz musí človek prejsť od zmrzačenej podoby, ktorou je hriešnik k ideálnemu obrazu Božieho služobníka. Tu sa naplno objavuje zmysel výchovy. Mesiáš nie je nadčlovek, ale Baránok, ktorý sníma hriechy, ktorý vedie bratov a sestry. Ježiš sa ponížil a bol poslušný až na smrť. Celý Kristov život je tajomstvom rekapitulácie.

Grécka výchova s výnimkou sofistov počíta s vertikálnym prepojením, ale povaha božstva bola podstatne odlišná. Koncept jediného Boha má dôležité filozofické a predovšetkým praktické dôsledky. Boh už nie je anonymný a neosobný, ale je Otcom. Je to blízky príbuzný. Obidve koncepcie výchovy sa usilujú o prekonanie „utopenosti“ v úmernom zháňaní a v nekonečnom zabezpečovaní nikdy definitívne nezabezpečiteľného. Reflektujú situovanosť. Na rozdiel od kresťanského myslenia, grécke myslenie vyžaduje vieru v osud a nutnosť, ktorá tvorí posledný a všetko obsahujúci horizont, na pozadí ktorého človek chápe

¹⁸ Porov. TARNOWSKI, K.: *Wiara i myślenie*. Kraków 1999, s. 36.

¹⁹ Porov. OKO, D.: *Laska i wolność*. Kraków 1997, s 86 – 87.

seba a svet, čo sa prejavuje aj v totalizujúcich tendenciách Platónovej výchovy. História nemá význam, lebo všetko je už vopred dané. Rozdiel v pohľade na slobodu a nutnosť predstavujú najvýznamnejší rozdiel medzi kresťanským a gréckym konceptom *paideie*. Človek je biblickým poslanstvom povolávaný k tomu, aby v dejinách vydal svedectvo o naddejinnom svete, ku ktorému patrí.²⁰ Svet nepochádza z nutnosti, nie je kozmickou katastrofou, ale je výsledkom slobodného rozhodnutia Boha. Kresťanský optimizmus má svoj zdroj v presvedčení, že zlo na svete nemá pôvod v metafyzickom prapricípe, ale že jeho pôvod je v slobodnom a osobnom rozhodnutí človeka, ktorý odmietol príkaz Boha. Pre kresťanskú *paideiu* je charakteristické, že je prejavom slobody – slobodného obrátenia sa k Bohu, ktorému zodpovedá viera a láska ako odpoveď človeka na zjavenie Lásky a Pravdy. Kresťanská výchova nemá elitárske sklony, ktorým sa neubránil ani Sokrates, ale chce vychovávať všetkých. Iniciatíva vo výchove patrí Bohu, ale svoje podstatné a nenahraditeľné miesto má ľudská sloboda, ktorá musí na túto výchovnú iniciatívu odpovedať.

Ohlasovanie evanjelia sa nezastavilo pri Mŕtvom mori. Svet bol v čase šírenia evanjelia zjednotený gréckou kultúrou. Aj Židia boli do značnej miery helenizovaní a to nielen v diaspóre. Podobne ako rozmanité filozofické školy aj ohlasovatelia evanjelia sľubovali plnší život, ale odvolávali sa na majstra, ktorý nielen odhaľoval pravdu, ale vlastne sám bol Pravda. Využívajú filozofiu, v ktorej vidia výborný prostriedok, nakoľko aj boh filozofov bol odlišný od olympských bohov.

Klement Rímsky v liste kresťanom v Korinte reaguje na niektoré neporiadky v korintskej cirkvi a poukazuje na poriadok v kozme, v rímskej armáde a v ľudskom tele (podobne ako Platón a sv. Pavol) a ako vzor poslušnosti ukazuje Petra a Pavla, ale najdokonalejším vzorom je Ježiš Kristus. Sám Klement označuje svoj list za akt kresťanskej výchovy, ktorá je chápaná ako očisťovanie hriešnika.²¹

Dialóg so Židom Trifónom dosvedčuje, že hlásatelia evanjelia sa usilovali nájsť spoločný bod s ľuďmi, s ktorými vedli rozhovor. Sv. Justín ako spoločný bod vidí filozofiu a kultúru. Aj medzi Židmi boli náboženské skupiny chápané ako filozofické školy (Jozef Flavius, Filón), pričom sa myšlienky jednotlivých predstaviteľov opierali o Zjavenie. Teda ide už nielen o hľadanie pravdy, ale aj o prijatie určitej pravdy. Uvažovať o Bohu bez určitej antropomorfizácie nie je možné. Musíme vychádzať zo skúsenosti a inú ako ľudskú nemáme. Cestou racionálnej reflexie upresňovali náboženské myslenie velikáni gréckeho myslenia a podobne postupovali aj prví kresťanskí myslitelia z Alexandrie.

²⁰ Porov. MARITAIN, J.: *Kresťanský humanizmus*. Prel. V. Gja, Praha 1947, s 254.

²¹ Porov. JAEGER, W.: *Wczesne chrześcijaństwo i grecka paideia*. Prel K Bielawski, Bydgoszcz 1997, s. 39.

Klement Alexandrijský nadväzuje na Sokrata a na myšlienky gréckej *paideie*. V diele *Pedagogos* predstavuje Krista v úlohe božského vychovávateľa, ktorý všetko prevyšuje. Klement Alexandrijský osciluje medzi prijatím a odmietnutím filozofie, ktorú oceňuje, lebo poskytuje náznak pravdy, ale podľa neho bola ukradnutá židovskej kultúre a prirovnáva Platóna k Mojžišovi. Tvrdí, že filozofia je *propaideia* ako dielo človeka a skutočná *paideia* pochádza od Boha.²² Najdôležitejšou úlohou v živote človeka je poznávanie Boha, a preto veriaceho nazýva gnostikom. Boh je *Absolútne, Stvoriteľ, Demiurgos, Pantokrator* a Kristus je *Logos, Kirios*. Vyslovuje domnienku, že snáď Platón vedel, že Boh je len jeden (Faidros 272c). Oceňuje zdržanlivosť, ale väčší význam pripisuje konaniu dobra, v ktorom človek stráca svoje negatívne sklony. Grécku filozofiu prirovnáva k orechom, ktoré musíme najprv rozdrviť, ak chceme získať jadro.

Etnocentrizmus Židov aj Grékov je v kresťanskom myslení odmietnutý. Pavol prichádza do Atén a Peter vstupuje do domu neobrezaného človeka. Vízia výchovy všetkých ľudí sa dostáva k slovu až vďaka univerzalizmu kresťanstva. Origenes prináša nový – kresťanský pohľad na kozmológiu, v ktorom dominuje stvorenie sveta z ničoho. V konfrontácii s manicheizmom a gnosticizmom musí kresťanské myslenie obhajovať výrok Stvoriteľa, že všetko „bolo dobré“ a tiež musí brániť dôstojnosť človeka, ktorá spočíva v jeho slobode. Origenes chápe človeka ako podstatu schopnú slobodného morálneho konania. Všetko záleží od ľudskej schopnosti rozlišovať medzi skutočným a zdanlivým dobrom, medzi pravdou a klamom, medzi bytím a nebytím. V tomto momente sa filozofia stáva *paideiou*. Takto sa Platón stal pre Origena najvýznamnejším spojencom v prebiehajúcej vojne myšlienok. Kristus je božský *Logos*. Prichádza na svet ako výsledok božskej iniciatívy a nie ako výsledok ľudského úsilia.²³ Origenes odmieta totalitné črty platónskej výchovy aj delenie spoločnosti, lebo Kristus sa stará nielen o vyvolených Židov a vzdelaných Grékov, ale stará sa o všetkých ľudí. K správne konaniu nestačí len poznanie, ale je potrebná milosť Božia. Príchod Krista na svet hodnotí ako vrchol výchovného úsilia Boha, ktoré sa začalo pádom Adama. *Paideia* je postupným napĺňaním Božej prozreteľnosti. Gregor Nyssenský v koncepcii Platónovej výchovy vidí štruktúru vhodnú pre kresťanskú výchovu. *Paideia* dostáva nový obsah. Ponecháva si filozofické presvedčenie, že poznanie pravdy vedie k cnostnému životu. Kresťanská výchova je formačným procesom a vyžaduje si trvalú starostlivosť, pričom k dosiahnutiu mravného života je potrebná milosť Boha. Zlo je zaslepenie človeka, a preto si človek nevyberá správne. Kristus pre Gregora Nyssenského je Lekárom a Uzdravovateľom.

²² Porov. KLEMENS ALEKSANDRYJSKI.: *Kobierce*. Prel. J. Niemirska-Pliszczyńska, Warszawa 1994, I,20.

²³ Porov. ORIGENES: *Przeciw Celssowi*. Prel. s. Kalinkowski, Warszawa, 1986, s. 162.

Grécka *paideia* sa neupriamovala len na vývoj podmetu, ale aj na vplyv podmetu na predmet, ktorý plnil funkciu formy. V tomto výchovnom procese popri slobodných umeniach a filozofii dôležitú úlohu zohrávala literatúra, predovšetkým Homér. Gregor Nyssenský kresťanom, ktorí boli vychovaní gréckou kultúrou, predkladá Bibliu ako *paideiu*. Výchova kresťana je teda výsledkom neustáleho čítania Biblie a jej cieľom je *imitatio Christi*.²⁴ Jeho exegéza predpokladá, že Sväté písmo má dvojaký zmysel – historický a výchovný. Sv. Gregor pri citovaní Biblie nepoužíva zvrät „prorok hovorí“ alebo „Kristus hovorí“, ale „prorok nás poučuje“ a „Kristus nás poučuje“. Toto zdôrazňovanie poukazuje na výchovnú interpretáciu Svätého písma, ktoré chápe ako celok, a nie ako súhrn diel jednotlivých autorov, lebo všetci boli inšpirovaní Svätým Duchom. Starozákonného Mojžiša predstavuje ako prototyp človeka, ktorý prežil život v spoločenstve Boha. Strmá a neprístupná cesta na horu Sinaj predstavuje neprístupnosť poznania Boha. Môžeme ho vidieť v nevidení. Výchova človeka je púť, ktorá nikdy úplne neprichádza do cieľa, ale samotné hľadanie krásna plní svoju funkciu a naplňuje človeka radosťou. Pohyb duše obsahuje erotickú túžbu po kráse. Človek stvorený na obraz Boha má žiť v priateľstve s Bohom. Dôležitú výchovnú úlohu pripisuje knihe Žalmov, ktoré spôsobujú stupňovitú metamorfózu.

Spojenie antiky s kresťanstvom dáva zrod novej kultúre. Zásady nového humanizmu, ktorý využíva štruktúru *paideie*, môžeme výborne sledovať v liste sv. Bazila Veľkého – Povzbudenie mladým, aby využívali hodnoty svetskej literatúry.

Prví kresťanskí myslitelia predstavujú Krista ako jediného Vychovávateľa a Učiteľa. Celý vesmír, dielo stvorenia a vykúpenia, každý človek a celé ľudstvo je zapojené do univerzálneho procesu výchovy, ktorá vlastne predstavuje vykúpenie k dokonalosti človeka žijúceho s Bohom.

Výchova vychádza z filozofickej koncepcie človeka. Odhaľovanie pravdy o človeku nie je kabinetnou záležitosťou, ale predovšetkým dnes je dané nutnosťou ochrany ohrozeného ľudstva. V dôsledku globalizácie už nejestvujú oddelené spoločenstvá a tak dnes ide o záchranu ľudstva ako celku. Globálne dôsledky sú ovplyvniteľné len cez lokálnu aktivitu, čo nás odkazuje do oblasti výchovy.

Výchova má viesť k zodpovednému vzťahu k vlastnému bytiu, pričom zodpovednosť sa nemôže vzťahovať len k účelu ľudského bytia, ale je daná tým, čo človeka presahuje – sub specie aeternitatis.

²⁴ Porov. JAEGER, W.: *Wczesne ...*, s. 103.

RESUME

The aim of the paper is to introduce transcendent major as a basic part of the upbringing of a man. Greek thinking about men reaches its top in persuasion that upbringing strive is based in getting as close to Gods as possible. If the man loses his transcendent major, he also loses something from his humanity. Christianity brings very important optimism into the area of upbringing as God is Love and in Jesus Christ man gets another chance. Upbringing understood as “imitatio Christi” contains implicitly this transcendent major.

Theologos 2001, č. 3